

крите суспільство та його вороги. Т. 1. В полоні платонових чарів.— К.: Основи, 1994.— 444 с.; Ролз Д. Теорія справедливості.— К.: Основи, 2001.— 822 с.

Семизіна Т. В.

СТРАТИФІКАЦІЯ СОЦІАЛЬНА (лат. *stratum* — верства, пласт; *facere* — робити) — процес і результат соціального розшарування елементів соціальної структури, визнання існування в суспільстві нерівності, вертикального розшарування, вищих і нижчих прошарків — страт. *С. с.* може розумітися двояко, тобто як: а) *процес* (підтримування інституційними зразками, нормами, а також легітимними і нелегітимними моделями реальної поведінки відтворення нерівного доступу індивідів та їх спільнот до дефіцитних благ і ресурсів); 2) *результат* (ієрархічне, вертикальне розташування членів суспільства відповідно до міри володіння й розпорядження певними благами, так звана «соціальна драбина» або «соціальна піраміда»). Множина індивідів, для яких така міра є спільною чи близькою за значенням, утворює соціальну страту або соціальний прошарок (соціальну верству). *С. с.* якісно та кількісно різняться в усіх суспільствах і за всіх часів.

Питання *С. с.*, соціальної нерівності та соціальної структури суспільства вивчали соціологи, економісти, філософи та інші науковці, витлумачуючи в різний спосіб причини та наслідки *С. с.*, виокремлюючи різні соціальні страти (групи).

Термін «стратифікація» запозичений з геології, де він означає вертикальне розшарування ґрунтових пластів. У соціології цей термін був використаний американським науковцем П. Сорокіним на означення диференціації певної сукупності людей (населення) на класи в ієрархічному ранзі.

Теорія *С. с.* доводить, що основою утворення страт є: а) *природна нерівність* (зумовлена різними фізіологічними та психологічними властивостями, що їх різні люди мають від природи, з народження: етнічна належність, статеві особливості, родинні зв'язки, фізичні та психологічні особливості тощо; цей тип є первинною формою нерівності, що проявляється й у деяких тварин, а в людей вона може стати основою появи нерівноправних відносин); б) *соціальна нерівність* (пов'язана з відмінностями, які зумовлені соціальними чинниками: поділом праці на розумову й фізичну, укладом життя, соціальною роллю тощо).

Існує багато шкіл і парадигм, які по-різному тлумачать визначальні чинники і критерії ієрархії *С. с.*

Марксистська соціологія першопричиною нерівності вважає відносини власності, первинний розподіл матеріальних благ, тобто економічний чинник. Марксизм виходить із того, що позиція в економіці, володіння власністю чи тільки робочою силою зумовлює й позицію в розподілі влади і престижу. Саме поява приватної власності, на думку марксистів, призвела до *С. с.* суспільства, появи антагоністичних класів: власників (рабовласники, феодали, буржуазія) і класів, які не володіють власністю (раби, пролетарі), або мають обмежене право на власність (селяни). Інтелігенція за марксистською концепцією — проміжний прошарок.

У *конфліктологічній теорії* Р. Дарендорфа вирішальним чинником *С. с.* визначається розподіл влади в суспільстві, яким забезпечується доступність матеріальних благ і символічних ресурсів у вигляді шани, честі й слави.

У *функціональній теорії* *С. с.* і нерівність інтерпретують як наслідок нерівності позицій (функцій, робочих місць) з огляду на їх роль у функціонуванні й розвитку суспіль-

ства. Функціонування й розвиток суспільства можливі лише за умови поділу праці, коли кожна соціальна група, клас, спільнота виконують притаманні їм функції. Для нормальної життєдіяльності суспільства є необхідним виконання всіх функцій, але якісь із них є більш, а якісь — менш важливими. На підставі ієрархії функцій складається відповідна ієрархія груп, класів, спільнот, що їх виконують. На верхівці ієрархії перебувають ті, що управляють, бо саме управлінська функція покликана об'єднати, скоординувати, створити умови для виконання всіх інших функцій.

Представник функціоналізму Т. Парсонс стверджував, що міра лояльності до домінуючих цінностей суспільства, міра втілення їх у реальній поведінці визначає й міру участі в розподілі багатства (міра винагороди), й міру участі в прийнятті рішень. Т. Парсонс — у межах *теорії соціальної дії* — наявну в суспільстві велику різноманітність соціально-диференційних ознак об'єднав у такі критерії С. с.: а) якісні характеристики людей (відповідальність, компетентність та ін.); б) виконувані ролі (численні різновиди професійно-трудової діяльності); в) володіння власністю, матеріальними й духовними цінностями, привілеями, культурними надбаннями тощо.

М. Вебер, крім економічних стратифікаційних критеріїв (відносини власності, рівень доходів), користується такими критеріями, як соціальний престиж і належність до певних політичних партій. Соціальний престиж — це надбання індивідом (від народження чи завдяки особистим якостям) такого соціального статусу, який дає йому змогу виконувати ту чи іншу соціальну роль і посісти певне місце в соціальній ієрархії (наприклад мати відповідні знання й уміння, щоб бути викладачем). Місце соціального статусу в ієрархічній структурі суспільства визначається регулятивною нормативно-ціннісною системою. На верхніх поверхах ієрархії перебувають ті, чий статус відповідає чинним у суспільстві нормам і законам, а також сформованим у свідомості людей уявленням про значущість їхнього титулу, фаху.

Критерії стратифікації виразно визначив П. Сорокін, який виокремлював три основні форми С. с.: економічну, професійну, політичну. Пізніше соціологи збільшили кількість критеріїв (зокрема додали рівень освіти).

З огляду на загадані підходи в сучасній науці С. с. типологізують на: а) економічну стратифікацію (за рівнем багатства й доходів); б) політичну (за рівнем доступу до політичної влади, за рангом посади); в) освітню (за рівнем освіти); г) професійну (за престижністю професії). При цьому можлива: а) одномірна стратифікація — вичленення страт, що здійснюється на основі якогось одного критерію; б) багатомірна стратифікація, що здійснюється на основі багатьох критеріїв: доходу, багатства, влади, престижності професії, освіти, типу житла тощо.

У соціальній ієрархії суспільства часто виділяють три рівні:

1) *Вищий клас* — частина соціальної структури суспільства у країнах із розвинутою ринковою економікою, яку утворюють підприємці, бізнесмени та інші елітні групи, що мають високий рівень статків і вагомий вплив на суспільне життя.

2) *Середній клас* — основна частина соціальної структури суспільства у країнах із розвинутою ринковою економікою; цей клас утворюють дрібні та середні власники, фермери, менеджери, державні службовці, вчені, лікарі, адвокати, високооплачувана частина інженерно-технічних працівників та високооплачуваних робітників, люди так звані вільні професії; вони мають суттєву різницю в прибутках і відіграють різ-

ну роль у суспільному житті, в один клас їх об'єднує проміжне становище між вищим та нижчим класами.

3) *Нижчий клас* — частина соціальної структури суспільства у країнах із розвинутою ринковою економікою, яку утворюють люди, які мають достаток на межі малої безпеки.

На Заході найчастіше користуються семирівневою вертикальною С. с.:

- 1) Вищий клас професіоналів, адміністраторів.
- 2) Технічні спеціалісти середнього рівня.
- 3) Комерсанти.
- 4) Дрібна буржуазія.
- 5) Техніки і робітники, що виконують управлінські функції.
- 6) Кваліфіковані робітники.

7) Некваліфіковані робітники. При цьому соціальна значущість кожного з рівнів визначатиметься поширеними в суспільстві цінностями, нормами, установками, тобто регулятивною ціннісно-нормативною системою.

На думку російського соціолога О. Ефендієва, люди, що належать до вищого рівня за одним критерієм, здебільшого стоять на цьому ж рівні і за іншими критеріями. Багаті, як правило, займають найпрестижніші посади, мають високий рівень освіти і великий обсяг владних повноважень, високі доходи. Їх називають «елітою суспільства». Це керівники держави, політичні діячі, бізнесмени, відомі діячі мистецтва. Водночас представники бідних прошарків населення, зазвичай, мають обмежені політичні та інші ресурси, низький соціальний статус тощо.

За визначенням німецького вченого Л. Ергарда, середній клас — це та верства населення, що об'єднує або прагне об'єднати людей, які власною трудовою діяльністю забезпечують своє існування. Найвищу цінність для середнього класу мають почуття особистої відповідальності за свою долю, незалежне існування, рішучість і бажання самотвердження у вільному суспільстві, у вільному світі. Тобто належність до середнього класу — це не тільки вихід за межі протистояння багатства і бідності, а й особливий тип особи, якому притаманна відповідна трудова етика й система цінностей і норм. Нині особливо актуальною стає гіпотеза, обґрунтована Г. Зіммеlem, що стабільність суспільства залежить від питомої ваги й ролі середнього класу, його впливу на ситуацію в державі, політику, економічні зміни, свідомість громадян, громадську думку.

Деякі соціологи також виділяють «андерклас» (англ. *underclass*), що перебуває за межею прийнятного в суспільстві існування, або «декласовані елементи», а також маргінальні групи, які не належать до жодної страти, перебувають між стратами.

Дослідження С. с., за визначенням російського соціолога Р. Ривкіної, повинні передбачати: а) вивчення всіх без винятку соціальних прошарків (страт) суспільства; б) вимірювання за допомогою однієї мірки, одних критеріїв; в) обрання стількох критеріїв, щоб вони описували кожний прошарок глибоко й достатньо вичерпно.

Ієрархічна структура суспільства є дуже динамічною. Її основні прошарки можуть кількісно збільшуватися чи зменшуватися залежно від структурної перебудови економіки, появи нових і відмирання старих професій, зміни політики. Рух індивіда чи групи людей ієрархічними сходами, від страти до страти, дістав назву *соціальної мобільності*. Цей термін був запроваджений П. Сорокіним на позначення явища пересування індивіда в соціальному просторі. Соціальна мобільність може бути різних типів: горизонтальна й вертикальна, між різними поколіннями й у межах одного покоління. Гори-

зонтальна мобільність означає пересування людей на тому самому соціальному рівні, без зміни або зі зміною статусу на інший, еквівалентний попередньому.

Упродовж соціогенезу людство вдавалося до різних способів розподілу та перерозподілу суспільних благ, впливу на соціальний добробут населення, створення умов для висхідної соціальної мобільності, яка сприяє просуванню «соціальною драбиною» угору й забезпечує від низхідної соціальної мобільності та маргіналізації. Із утвердженням індустріального суспільства сформувався державницький підхід до перерозподілу суспільного добробуту, який передбачає участь уповноважених органів влади в стабілізації соціальних відносин і в процесах певного соціального вирівнювання. Вагому роль у цих процесах відведено соціальній роботі, покликаний протидіяти маргіналізації, соціальному виключенню та низхідній соціальній мобільності.

Літ.: Дворецька Г. В. Соціологія: Навч. посібник.— Вид. 2-ге, перероб. і доп.— К.: КНЕУ, 2002.— 472 с.; Курило І. О. Соціально-економічна структура населення: еволюція, сучасність, трансформації.— К.: ДУ «Інститут економіки та прогнозування» НАН України, 2006.— 472 с.; Макеєв С. А. Социальная мобильность и идентичность в структурной перспективе // Методология, теория та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства: Зб. наук. праць.— Харків: вид. центр ХНУ ім. В. Н. Каразіна.— 1999.— С. 9–14; Соціологія: Підручник / За ред. В. Г. Городянєнка.— Вид. 2-ге, перероб. і доп.— К.: Академія, 2005.— 560 с.

Семігіна Т. В.